

ბოდიშის გამომხატველი გამოთქმები ქართულ ენაში

Expression of Apology in Georgian

რუსუდან ზექალაშვილი
Rusudan Zekalashvili

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი
Faculty of Humanities

საკვანძო სიტყვები: სამეცყვედო აქტები, სამეცყვედო ეტიკეტი, თავაზიანობა, ფატიკუხი კომუნიკაცია, ბოდიში, ქაჩთუდი ენა

Key words: *Speech acts, speech etiquette, politeness, phatic communication, apology, Georgian language*

ლინგვისტიკის ისტორიაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ლინგვოპრაგმატიკის ერთ-ერთი დარგის, **სამეტყველო აქტების თეორიის**, ჩამოყალიბებას მე-20 საუკუნის მეორე ნახევარში, რაც დაკავშირებულია ჯ. ოსტინისა და ჯ. სერლის სახელებთან. ამ ლოგიკურ-ფილოსოფიური მიმდინარეობის სამეცნიერო შედეგები ფასეული აღმოჩნდა ლინგვისტიკისთვის. სერლის (Searle, 1969) მიერ გამოყოფილი სამეტყველო აქტთა ძირითადი ჯგუფებიდან საინტერესოა **ექსპრესივები** (იგივე **ბიჰებიტივები**: Austin, 1975), რომლებშიც შედის: მადლობა, ბოდიში, მისალმება, თანაგრძნობა და მილოცვა.

ნებისმიერი ენის სამეტყველო ეტიკეტში, გარდა თავაზიანობის ენობრივი გამოხატვის საშუალებებისა, დიდი ადგილი უკავია ვერბალური კომუნიკაციის განსაკუთრებულ ფორმას, ე. წ. **ფატიკურ კომუნიკაციას**, რომლის ძირითადი ფუნქციაა კონტაქტის დამყარება და შენარჩუნება კომუნიკანტებს შორის. აღნიშნული ტერმინი პირველად გამოიყენა ანთროპოლოგმა **ბ. მალინოვსკიმ** (Malinowski, 1923), ხოლო **რ. იაკობსონმა** (Jakobson, 1975) ენის ერთ-ერთ ფუნქციად ფატიკურიც გამოყო.

ფატიკური კომუნიკაციის ერთეულია **ბოდიშიც**, რომელიც ხელს უწყობს კონტაქტის შენარჩუნებას და აწესრიგებს პიროვნებათა შორის ურთიერთობას. მას უწოდებენ კონვენციურ ან რიტუალურ სამეტყველო აქტსაც. ისევე, როგორც ფატიკური კომუნიკაციის ყველა ერთეული, ბოდიშის ენობრივი ფორმებიც გამოირჩევა ეთნოკულტურული სპეციფიკით და უკავშირდება ეროვნულ ღირებულებებს. საინტერესოა მათი ჩამოყალიბების ისტორია ენის განვითარების განმავლობაში.

თანამედროვე უცხოურ ლინგვისტიკაში ინტენსიურად იკვლევენ ფატიკური კომუნიკაციის ერთეულებს სწორედ სამეტყველო გარემოცვის გათვალისწინებით, ხშირად – შეპირისპირებით ასპექტში (იხ. Lange, 1984; Demeter, 2011 და სხვ.). ქართულ ენათმეცნიერებაში ფატიკური კომუნიკაცია კარგადაა შესწავლილი ინგლისურ, იტალიურ, ესპანურ, სპარსულ ენებთან შეპირისპირებით (დემეტრაძე, 1997; ცერცვაძე, 2007; მჭედლიშვილი, 2010; გოგალაძე, 2019 და სხვ.). ცხადია, ამ შრომებში ყურადღება

მიექცა მობოდიშებასა და მისი გამოხატვის საშუალებებს ქართულში (იხ. ასევე: ზექალაშვილი, 2012).

ჩვენ განვიხილეთ აღნიშნული ფატიკური სამეტყველო აქტი დიაქრონიულ და სინქრონიულ ასპექტში ქართული ენის კორპუსულ მონაცემებზე დაყრდნობით (ქექა და სხვ.). ისტორიულად არც ერთ ძველ ქართულ ტექსტში სიტყვა „ბოდიში“ არ დადასტურდა, მაგრამ ამ შინაარსისაა სიტყვები: *მიტევება (მომიგვეთ)* და *შენდობა (შემინდეთ)*. სულხან-საბა ორბელიანი ბოდიშს ასე განმარტავს: „ესე ახს სიტყვით და საქციელით კაცი მოიმადღოს“, რაც შეეხება სიტყვას „უკაცხავად“, წერს: „კაცთ უკაცხისი ახს“ (იხ. ორბელიანი, 1991).

„ვეფხისტყაოსანი“ არ იცნობს სიტყვა **ბოდიშს**, პოემაში დადასტურებულია მხოლოდ **შენდობა** (სხვადასხვა პირისა და მწკრივის ფორმით), ის არც „ამირანდარეჯანიანში“ არ გვხვდება. საშუალ ქართულში ბოდიში გვიან შემოვიდა რიტუალური ფორმულების სახით: *ბოდიშს მოვითხოვ*, *ბოდიშს გთხოვ*, *ბოდიში მოიხადა*, *ბოდიში მოითხოვა*, *ბოდიში მოაქვს*, *დიდი ბოდიში...* ეტიმოლოგიურად **ბოდიშს** უკავშირებენ ფალაურ სიტყვას **“bōžishn”** (ბოდიში, პატიება) და ახალი სპარსულის **“bōžish”**-ს, რომელიც ქართულში ფონეტიკურად სახეცვლილი შემოვიდა: ***ბოჟიმ > ბოდიშ** (გიგინეიშვილი, 2016, გვ. 56). ეს სიტყვა დადასტურდა ლიტერატურულ ტექსტებში: „რუსუდანიანი“, „ბარამიანი“, „ყარამანიანი“, „დავითიანი“, „თეიმურაზიანი“, იმ პერიოდის თარგმანებში („ქილილა და დამანა“) და სხვ. (იხ. ქექა). გვხვდება ასევე **უკაცხავად**, შენარჩუნებულია ძველი *შემინდე* და *მომიგვეთ*-ც.

ახალ ქართულში გავრცელებულია როგორც **ბოდიშთან** დაკავშირებული გამოთქმები, ისე **მაპატიე/მაპატიეთ** ზმნა და ზმნიზედა **„უკაცხავად“** (ამბობენ შედარებით უმნიშვნელო შეცდომის ან მიუღებელი ქცევის გამო). *მომიგვეთ* მხოლოდ ამაღლებული სტილის კუთვნილებაა და გამოიყენება თავაზიანობის ხაზგასმის მიზნით. **ბოდიში** სიტყვისგან ნაწარმოებია სხვა ლექსიკური ერთეულებიც: *ბოდიშობს*, *ებოდიშება*, *მოიბოდიშებს*, *საბოდიშო*, *უბოდიშო*, *ბოდიშიანი* (თავაზიანისა და ზრდილობიანის მნიშვნელობით). სასაუბრო ენაში ზოგჯერ გამოიყენება ფრანგული *პაჩღონ*-ისგან ნა-

წარმოები **უპაჩღონო** (ასევე – ბებუპაჩღონი) არათავაზიანის მნიშვნელობით.

ცალკე შესწავლის საგანია **მიზები**, თუ რატომ იხდის ქართველი ბოდიშს. ოფიციალურ საკომუნიკაციო რეგისტრში ბოდიშის გამოყენების არეალი დიდია: პოლიტიკის, დიპლომატიის სფერო, სასამართლო, ეკლესია, მასმედია; არაოფიციალური საკომუნიკაციო რეგისტრის ერთეულები გამოიყენება უცნობებს შორის (ტრანსპორტში, დაწესებულებაში უნებლიე არასწორი/დამაზიანებელი მოქმედების გამო), ნაცნობებსა და ახლობლებს შორის ურთიერთობაში დაშვებული შეცდომის ან ჩადენილი დანაშაულის აღიარებისა და მისი გამოსწორების მცდელობის მიზნით. აქ თავს იჩენს სპეციფიკური სიტუაციებიც: ხანდახან ბოდიშს იხდიან უხამსი გამოთქმების ან არასასიამოვნო, ვულგარული სიტყვის განზრახ ან უნებურად წამოცდენის შემთხვევაში (იწყებენ ასე: უკაცხავად პასუხია, ბოდიში მომითხოვია...).

ბოდიშის მოხდის **არაპირდაპირ** საშუალებებს მიმართავენ ჩადენილის გამო წუხილის გამოხატვისას (*ვწუხვარ, გუდწიფედავ ვწუხვარ, ძაღიან სამწუხაროა, ძაღიან განვიცდი*) და ამით ხაზს უსვამენ, რომ განზრახ კი არ მოქცეულან ასე, შემთხვევით, უნებურად დაემართათ და ცდილობენ ამ ფრაზებით გამოასწორონ სიტუაცია.

ეროვნული სპეციფიკა განსაკუთრებით ვლინდება ფატიკური კომუნიკაციის ერთეულთა ეტიმოლოგიისა და გამოყენების სიტუაციათა შედარებისას სხვა ენების მონაცემებთან. ამიტომაც ცდილობენ, რომ ეს საკითხი უმეტესად ტიპოლოგიური თვალსაზრისით შეისწავლონ.

ლიტერატურა:

გიგინეიშვილი, ბ. (2016). ქართული ენის ისტორიულ-ეტიმოლოგიური ლექსიკონი (ა-მ) (რედ. ა. არაბული, მ. ქავთარია). თბილისი: „თსუ გამომცემლობა“.

გოგალაძე, ე. (2019). ფატიკური კომუნიკაცია და სამეტყველო ეტიკეტი სპარსულსა და ქართულში [დისერტაცია ფილოლოგიის დოქტორის (PHD) აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად], თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.

https://www.tsu.ge/assets/media/files/48/disertaciebi5/Ekaterine_Gogaladze.pdf

Demeter, Gusztav (2011). Explicit apologies in English and Romanian. A construction grammar approach [Doctoral dissertation], Oklahoma State University, Oklahoma. https://shareok.org/bitstream/handle/11244/7060/Demeter_okstate_0664D_11334.pdf?sequence=1&isAllowed=y

დემეტრაძე, ი. (1997). ფატიკური კომუნიკაცია და ბრიტანულ-ქართული ყოფითი განსხვავებანი (თანამედროვე ქართული და ინგლისური ენების მასალაზე) [დისერტაცია ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად], თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თბილისი.

ზექალაშვილი, რ. (2012). ქართული დიალოგური მეტყველება: ძირითადი ლინგვისტური და ექსტრალინგვისტური მახასიათებლები. თბილისი: „უნივერსალი“, 2012. https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/144348/1/Qartuli_Dialoguri_Metyveleba.pdf

Якобсон, Р. (1975). Лингвистика и поэтика, в кн.: Структурализм: "за" и "против". Сборник статей (Редакторы Е.Я. Басин, М. Я. Поляков; перевод И. А. Мельчука), 193-230. Москва: «Прогресс». https://imwerden.de/pdf/strukturalizm_za_i_protiv_1975__ocr.pdf

Lange, W. (1984). Aspekte der Höflichkeit. Überlegungen am Beispiel der Entschuldigungen im Deutschen: Europäische Hochschulschriften, Reihe 1, Deutsche Sprache und Literatur, B. 791. Frankfurt a.M. Bern. New York: Nancy.

Malinowski, B. (1923). The Problem of Meaning in Primitive Languages. In: C. K. Ogden & I. A. Richards (Eds.), *The Meaning of Meaning*, 296-336. London: K. Paul, Trench, Trübner.

მჭედლიშვილი, მ.(2010). ფატიკური კომუნიკაციის ვერბალური ტიპები (ფრანგული, ესპანური და ქართული ენების მასალებზე): სამეცნიერო ჟურნალი „Scripta manent“, 1(5), 77-82. საქართველო: ღია დიპლომატიის ასოციაცია, თბილისი. http://www.odage-orgia.ge/downloads/skripta_5_2010.pdf

ორბელიანი, ს.-ს.(1991). ლექსიკონი ქართული (გამოსაცემად მოამზადა ი. აბულაძემ; რედ. ელ. მეტრეველი, ც. ქურციკიძე), საქსრ მეცნიერებათა აკადემია, ხელნაწერთა ინსტიტუტი. თბილისი: „მერანი“. <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=index&d=8>

- Austin J.L. (1975). How to do things with words. Second edition, editing by Urmson J.O. and Sbisà M. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Searle J. R. (1969). Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. London: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO-9781139173438>
- ქეგელ (1950-1964). ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი. მთ. რედ. ა. ჩიქობავა, ტ. I-VIII. თბილისი: „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა“. <http://www.ice.ge/liv/liv/ganmartebiti.php>
- ქეეკ - ქართული ენის ეროვნული კორპუსი. <http://gnc.gov.ge/gnc/page>
- ცერცვაძე, ნ. (2007). ფატიკური კომუნიკაცია და მისი ტიპოლოგია იტალიურ ენაში (თანამედროვე იტალიური ენის მასალაზე). თბილისი: გამომცემლობა „თბილისი“. <https://faculty.iliauni.edu.ge/arts/nino-tsertsvadze/?lang=en>

Beginning from the second half of the 20th century, one of the branches of lingvo-pragmatics, **the speech act theory** began to attract special attention which was associated with the names of J. L. Austin and J. R. Searle. The scientific results of the mentioned logical-philosophical stream turned out to be valuable for linguistics. The speech acts basic groups (identified by Searle, 1969) contain **expressives** (or otherwise **behabitives**, Austin, 1975). These groups contain also: thanking, apologising, welcoming, greetings, condolence, and congratulations.

In the speech etiquette of any language, besides the linguistic means of expressing courtesy, the so called **phatic communication** takes important place as a special form of verbal communication. Its main function is to establish and keep contact between the communicants. This term was first used by an anthropologist B. Malinovsky (1923). The phatic function of language is separated out by R. Jakobson (1975).

Apologizing (begging pardon) is one of the units of phatic communication which supports remaining the course of communication going on and regulates the attitudes between the individuals. It is called a conventional or ritual speech act. Like all other units of phatic communication, the linguistic forms of begging pardon are distinguished by their ethno-cultural specifics; as for their forming and remaining in a language through its history, these processes awaken deep interest especially towards specifics of their development alongside with development of a language.

The phatic communicative units are intensively explored in the modern foreign linguistics especially considering the colloquial situations and frequently through considerations of comparative analysis based on their contradictional aspect in comparison with other languages (Lange, 1984; Demeter, 2011, etc.). Phatic communication is thoroughly studied in Georgian linguistics, as compared with English, Italian, Spanish, Persian and other languages (Demetradze, 1997; Tsertsvadze, 2007; Mchedlishvili, 2010; Gogoladze, 2019, etc.). Certainly, the means of expressing apologies/excuses are also discussed in the research works (see: Zekalashvili, 2012).

We have discussed the phatic speech act in diachronic and synchronic ways basing on the several data from the Georgian language

corpus. Historically, there is no such word as *bodiši* ‘pardon’, ‘excuse’ acknowledged historically in the Old Georgian texts. The words ‘*mi-ṭveba*’ (*momṭvet*) ‘pardon me’, ‘I beg your pardon’ and also the word “*šendoba*” ‘shrift’, ‘pardon’ are used in the old Georgian texts. Sulxhan-Saba Orbeliani explains the word “*bodiši*” ‘pardon’ in the following way: “*this means to ask pardon to a person by your polite word and behavior.*” As for the Georgian word “*uḡacravad*” it is defined as something, which is inappropriate for good people, noble people (Orbeliani, 1991).

There is no such word as ***bodiši*** “pardon, apologise, excuse” in the poem “Vephistkaosani” (“The Knight in the Panther’s Skin”) and in “Amiran-Darejaniani” (“The story of Amiran, son of Darejan”). The word *momṭve* ‘forgive’, ‘excuse’ is acknowledged only. In the middle period of the language development, ritual **formulas of excuse** were introduced to Georgian language: *bodišs movitxov*, *bodišs mogaxseneb* ‘I ask for your excuse’, ‘I beg your pardon’, *bodišs moitxovs*, *bodišs moixdis* ‘he (she) begged pardon’, ‘he brings his excuse’... These phrases can be found in the Medieval Georgian literary texts: “Rusudaniani”, “Baramiani”, “Q’aramaniani”, “Davitiani” (David Guramishvili’s autobiographical poem), “Teimuraziani” (King Archil’s work), also in the translated literature works of those times (“Kilila and Damana”) and others (see: GNC). In the Middle Georgian Texts we have also the words of excuse such as “*uḡacravad*”, in parallel with the old words such as “*šeminde/momṭve*”.

The word of excuse “*bodiši*” is etymologically associated with the word “*bōžishn*” (which is phallic - Old Persian - word), meaning ‘apologize’, ‘forgive’ and to the word “*bōžish**” from the New Persian language; it was adopted to the Georgian language in the form “*bodiš*” (Gigineishvili, 2016, p. 56).

In Modern Georgian along with the words of pardon the verb form ***mapaṭie/ mapaṭiet*** ‘forgive me’ is also usually used; also, the adverb ***uḡacravad*** (which is used when the matter of excuse is not very important) is used; the word “*momṭvet*” is sometimes used but it is especially a high-style word only for some special situations to underline courtesy; the special lexical units, the derivatives from the

words “*bodiši*” have been also derived through the times, such as: *bodišobs*, *ebodišeba*, *moibodišobs* (=beg pardon); *sabodišo* ‘something for which one should say pardon’ and the like, *bodišiani* ‘polite’. In colloquial speech we meet the form derived from the French “pardon” - “*upardono*” ‘not polite’; sometimes we meet the colloquial word “*bezpardonni*” which entered from the Russian form, meaning – ‘without any pardon, rude’.

The reasons which cause excuses in Georgian language, need to study separately. The areal of excuses are large in the official communication register: in political and diplomatic spheres, in church, court, mass media. The units of the informal communication are used by strangers (in the transport, at workplace, we use the words of excuse for being late, or for some not very important cases). There are also the words of excuse in the circles of family members, friends, acquaintances, when acknowledging our faults, sometimes for impolite behaviour or rude words speaking them involuntary or in purpose (we say: “*uḱacavad pasuxia, bodiši momitxovia*”) to express apologizing.

The words of begging pardon are used also when something is done involuntary – *bodiši*, *vḱuxvar*, *zalian vḱuxvar*, *gulḱrpelad vḱuxvar*, *zalian samḱuxaroa*, *zalian ganvicdi* – ‘I am sincerely sorry’, ‘I worry’, ‘I am really very sorry’; and other expressions which underline that those who beg pardon, really worry about the fact which happened unpurposefully and are ready to improve the situation. National language specifics is especially distinct when comparing the etymology and the situations of usage of the phatic communication units to the same examples existing in the other language situations.

References:

- Austin, J.L. (1975). How to do things with words. Second edition, editing by Urmson J.O. and Sbisá M. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Demeter, G. (2011). Explicit apologies in English and Romanian. A construction grammar approach. [Doctoral dissertation], Oklahoma State University, Oklahoma. <https://shareok.org/bitstream/handle/11->

244/7060/Demeter_okstate_0664D_11334.pdf?sequence=1&isAllowed=y

- Demetradze, I. (1997). Patikuri komunikatsia da britanul-kartuli qopiti ganskhvavebani (tanamedrove kartuli da inglisuri enebis masalaze). [Phatic communication and British-Georgian everydaylife differences (Basing on the Modern Georgian and English language material)], [PhD dissertation, Tbilisi State University], Tbilisi.
- EDGL (1950-1964). Kartuli enis ganmartebiti leksikoni. [The Explanatory Dictionary of the Georgian Language], Chikobava, A. (ed. in chief), Eight Volumes. Tbilisi: Sakartvelos SSR metsnierebata akademiis gamomtsemloba [Press of the Georgian SSR Sciences Academy]. <http://www.ice.ge/liv/liv/ganmartebiti.php>
- Gigineishvili, B. (2016). Kartuli enis istoriul-etimologiuri leksikoni. [Historic-etymological dictionary of Georgian language], I (A-M) (Eds: A. Arabuli, M. Kavtaria). Tbilisi: TSU Publishing House.
- Gogaladze, E. (2019). Patikuri komunikatsia da sametqvelo etiketi sparsulsa da kartulshi. [Phatic communication and speech etiquette in Persian and Georgian]. [PhD dissertation, Tbilisi State University]. Tbilisi. https://www.tsu.ge/assets/media/files/48/disertaciebi5/Ekaterine_Gogaladze.pdf
- Jakobson, R. (1975). "Lingvistika i poetika" [Linguistics and Poetics]. Strukturalizm "za" i "protiv" [Structuralism: For and Against]. Eds. E. J. Basin, M. J. Poliakov, translated by I. A. Melchuk, 193-230. Moscow: Publishing House "Progress". https://imwerden.de/pdf/strukturalizm_za_i_protiv_1975__ocr.pdf
- Lange, W. (1984), Aspekte der Höflichkeit. Überlegungen am Beispiel der Entschuldigungen im Deutschen: Europäische Hochschulschriften, Reihe 1, Deutsche Sprache und Literatur, B. 791. Frankfurt a.M. Bern. New York: Nancy.
- Malinowski, B. (1923). The Problem of Meaning in Primitive Languages. In: C. K. Ogden & I. A. Richards (Eds.), The Meaning of Meaning, 296-336. London: K. Paul, Trench, Trübner.
- Mchedlishvili, Megi B. (2010). Patikuri komunikatsiis verbaluri tipebi (pranguli, espanuri da kartuli enebis masalebze). [Verbal Types of Phatic Communication (on the materials of French, Spanish and Georgian languages)]. Scientific magazin "Scripta manent", 1(5), 77-82. Open diplomatic association. ISSN 1987-7390. http://www.odageorgia.ge/downloads/skripta_5_2010.pdf

- Orbeliani, S.-S. (1991). Leksikoni kartuli. [Dictionary of the Georgian Language]. (Prepared for publication by I. Abuladze. Eds. El. Metreveli, Ts. Kurtsikidze), 2 vols. The Academy of Sciences of SSR, Institute of Manuscripts. Tbilisi: Merani. <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=index&d=8>
- Searle, J.R. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. London: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139173438>
- GNC - The Georgian National Corpus. <http://gnc.gov.ge/gnc/page>
- Tsertsvadze, N. (2007). Patikuti komunikatsia da misi tipologia italiur enashi (tanamdrove italiuri enis masalaze). [Phatic Communication and its Typology in Italian Language (Basing on the material of the Modern Italian Language)]. Tbilisi: Publishing House "Tbilisi". <https://faculty.iliauni.edu.ge/arts/nino-tsertsvadze/?lang=en>
- Zekalashvili, R. (2012). Kartuli dialoguri metqveleba. Dziritadi lingvisturi da ekstralingvisturi makhasiateblebi. [Georgian dialogic speech. Main linguistic and extralinguistic characteristics]. Tbilisi: Publishing House "Universal", 2012. https://dspace.nplg.gov.ge/bitstream/1234/-144348/1/Qartuli_Dialoguri_Metyveleba.pdf